

СУТНІСТЬ ЛІСОВОГО КОМПЛЕКСУ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

ESSENCE OF THE FORESTRY: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS

Оксана ДРЕБОТ,
кандидат економічних наук,
Інститут агроекології і природокористування
НААН України,
Київ

Oksana DREBOT,
PhD Economics,
Institute of Agroecology and Environmental,
NAAS of Ukraine,
Kyiv

Для лісового сектора економіки збалансованим за кількісною оцінкою є таке використання деревинних та інших ресурсів, при якому щорічний обсяг вилучення не перевищує щорічного приросту ресурсів та забезпечує розширене й збалансоване їх відновлення, достатнє для прийдешніх поколінь. За якісною оцінкою людське втручання в лісову екосистему не має порушувати вікової структури та структурно-функціональної організації екосистеми, її продуктивності та стійкості, а економічний зиск від деревини має здійснюватись не за рахунок недооцінювання інших, так званих недеревинних продуктів (ягід, грибів, дичини, лікарських рослин тощо), а також, насамперед, несировинних ресурсів – екологічних та соціально-культурних функцій лісу, що досі не підлягають економічному оцінюванню та належному обліку в Україні [1, с. 40].

Розбудова економічного простору лісового комплексу передбачає збалансоване використання лісоресурсного потенціалу, відповідну комплексність, оптимізацію зв'язків, а також урахування природних переваг і обмежень. На цій основі створюється компонент економічного простору (лісовий комплекс), що формує вихідну спеціалізацію, відповідні територіальні межі, специфічні ознаки всієї системи того чи іншого сегмента економічного простору [2, с. 39]. З огляду на це дуже важливим є розуміння економічного змісту лісового комплексу, що є основою сталого розвитку та управління лісокористуванням.

Дослідженню виробництв, діяльність яких пов'язана з раціональним використанням лісових ресурсів, присвячено значну кількість праць як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Можна виділити два поняття, які характеризують цю сукупність: лісопромисловий комплекс і лісовиробничий комплекс. Проте різниці між цими поняттями практично немає. Сутність поняття лісопромисловий комплекс (ЛПК) та його розуміння різними авторами наведемо в таблиці 1.

Лісовиробничий комплекс – це територіально-організаційна форма функціонування лісового господарства, лісової, деревообробної та целюлозно-паперової промисловості [3]. **О.Шаблій** наголошує, що «... коли мова йде про будь-який цикл, то у назві має відбитись його виробничість... Що ж до комплексу, то зрозуміло, що його необхідно називати словом

«промисловий» з додатком «лісо-», бо тут найбільш розвинені промислові виробництва...» [4, с. 25]. Тобто і в одному, і в іншому понятті конститутивним чинником є лісопромисловий виробничо-технологічний цикл – вертикальна послідовність у переробці певного виду сировини (деревини чи сировини, яку одержують разом з нею). **О.Шаблій** пропонує виділяти лісопромисловий комплекс, оскільки в основі виробничо-технологічного циклу лежить переробка деревини (механічна, хіміко-механічна чи хімічна). **К.Пироженко**, розвиваючи ці погляди та розуміючи, що «виробництво – процес створення матеріальних і нематеріальних благ, необхідних для існування й розвитку людини» [5, с. 577], виключає слово «промисловий» і називає комплекс «лісо-виробничим». І навпаки, вводить спеціалізовані за видом переробки сировини комплекси – лісопромисловий, що розвивається на деревній сировині, і лісопродовольчий, що базується на лісових харчових ресурсах [3]. Такі погляди були характерні для індустріального типу розуміння лісу виключно як джерела сировини (деревини).

Подальшу еволюцію поняття лісовиробничий комплекс можна простежити в роботах **В.Байтали** [8], де автор, окрім лісопромислового й лісопродовольчого комплексу, виділяє також лісоекологічний комплекс, проте не наводить інтерпретації цього поняття, не розкриває його зміст і не пояснює, на основі чого його виділено.

Окрім цих двох понять, які методологічно визначені та описані в науковій літературі, існують ще категорії *лісоресурсний комплекс* і *лісовий сектор економіки*.

Поняття *лісоресурсний комплекс* використовується останнім часом у працях багатьох учених [9; 10], проте з наведених джерел не зрозуміло, що лежить в основі формування цього комплексу і в чому

принципова різниця між ним і поняттям *лісові ресурси*, яке визначено законодавчо. Щодо категорії «лісовий сектор економіки», то його визначають як триєдність лісового господарства, лісопромислового комплексу і лісових екосистем, управління якими здійснюється відповідно до лісової політики [11]. На нашу думку, це поняття є загальним, і не зрозуміло, які відносини воно визначає і на основі чого воно виділено. Також слід підкреслити, що це поняття трапляється в практичній діяльності європейських держав

Науково обґрунтовано теоретико-методологічні аспекти сутності лісового комплексу як економічно доцільної системи підприємств, діяльність яких пов'язана зі збалансованим використанням лісових ресурсів. Розкрито економічний зміст лісового комплексу, структура якого включає виробничо-технологічні й невиробничі цикли.

The author scientifically substantiated theoretical and methodological aspects of the nature of forestry as an economically profitable enterprise system, whose activity is associated with a balanced use of forest resources. The economic content of the forest complex, structure which includes industrial-technological and non-production cycles are revealed.

Таблиця 1. Порівняльна характеристика поняття лісопромислового комплексу [7]

Автори	Характеристика поняття*
За класифікацією О. Шаблія [4]	
А. Ващенко, М. Паламарчук, К. Тащук, О. Шаблій та ін.	передусім територіально-виробнича єдність лісових галузей унаслідок територіального зосередження і дії закономірності комплексності як у багатолісних, так і малолісних частинах країни
М. Спріцин та ін.	територіально-виробнича єдність усіх лісових галузей тільки на багатолісних територіях
В. Глотов, М. Медведєв та ін.	нова прогресивна організаційна форма розвитку й розміщення тільки лісопереробних галузей у багатолісних районах
За класифікацією В. Пили [6]	
В. Глотов та ін.	комплекс галузей і підприємств на певній території, зайнятих заготівлею та переробкою деревини
А. Петров, Ю. Туниця та ін.	група лісозаготівельних та лісопереробних підприємств, що виготовляють певну продукцію і забезпечують комплексне використання деревини
О. Шаблій та ін.	територіально-виробнича єдність лісових галузей, пов'язаних із вирощуванням лісу, заготівлею і переробкою деревини

і характеризує ту частину економічної системи, діяльність якої зумовлено використанням лісових ресурсів.

Якщо ми візьмемо до уваги Класифікатор видів економічної діяльності України (КВЕД) [12], то побачимо, що виробництва, які базуються на деревній сировині, віднесені до різних груп, і для їх загальної характеристики можна використовувати термін *лісовий сектор економіки*. У радянській економічній науці існувала тотожна категорія – *лісова індустрія* – одна із складних за своєю структурою галузей народного господарства, що об'єднує в одному комплексі заготівлю лісу, домобудівництво, виробництво меблів, фанери, сірників, пиломатеріалів тощо [13].

З огляду на те, що в ХХІ ст. акцент з промислового (сировинного) використання лісів зміщується до їх біосферного використання, сировинна функція лісів втрачає своє домінуюче значення й на перший план виходять несировинні функції лісів, тобто невикористані цикли. Останні, засновані на таких формах лісокористування, як рекреаційне, лісозахисне, побічне, мисливське, підсобне тощо, забезпечують набагато більший рівень доходів, ніж виробничо-технологічний цикл, зберігаючи при цьому лісові екосистеми. У науковій літературі навіть з'явився термін *постіндустріальний ліс* та відповідне йому *мультифункціональне лісокористування*, що означає розширене відтворення не лише деревини, а й усіх менш значущих користностей лісу, на які існує платоспроможний попит суспільства [14]. Крім цього, теоретично лісівники вже сформували наступний етап розвитку лісового господарства: його основним змістом має стати покращення властивостей лісів, що забезпечують економічні та екологічні вигоди для населення [15].

Відповідно до видкладеного вище ми можемо констатувати, що економічний розвиток лісового господарства переходить (чи має перейти згідно з цими умовами) зі стадії модернізації та ініціації експортно орієнтованого зростання до стадії стимулювання прискореного розвитку (за **В. Полтеровичем** [16]) чи зі стадії, яку рухають чинники, у стадію, що рухають інвестиції та інновації за **М. Портером** [17]. Звідси кожному етапу буде відповідати свій тип територіальної організації економічної діяльності, а також набір методів і цільових установок.

Тому, на нашу думку, доцільно вживати поняття лісового комплексу, в який будуть входити виробничо-технологічні й невикористані цикли. Лісовий комплекс – це економічно доцільна система підприємств, діяльність яких зумовлена використанням лісових ресурсів, що розвиваються внаслідок (на основі) досягнення конкурентних переваг і географічної концентрації на умовах державно-приватного партнерства. Залежно від природних, соціально-економічних, історич-

них умов, матеріально-технічної бази, кінцевої продукції (послуги), конкурентоспроможної на світовому ринку та циклу, що лежить в її основі, виділено структуру лісових підкомплексів (така класифікація відповідає поділу лісів на категорії захисності [18]): лісопромисловий, лісопродовольчий, лісорекреаційний, лісополезахисний, лісоекологічний.

Згідно з наведеними формами власності на ресурси й підприємництва залежно від кінцевого продукту або послуги та надходження грошових коштів щодо їх фінансування два підкомплекси є виробничими, а три – невикористані, в основі циклів яких лежить надання відповідної послуги (табл. 2).

З огляду на те, що такий поділ лісового комплексу на підкомплекси здійснено на базі теорії циклів: енерговиробничих (в основі лежить певний вид сировини чи енергії) **М. Колосовського** [19] та промислово-технологічного (на основі базисного виробництва, яке і є ядром циклу) **М. Паламарчука** і **Н. Процько** [20], структуру кожного лісового підкомплексу становитимуть такі елементи:

а) ядро підкомплексу – виробничо-економічна чи технологічна сукупність підприємств виробничо-технологічного або невикористаного циклу базового виробництва;

б) обслуговуюча інфраструктура – підприємства виробничо-технологічного чи невикористаного циклу небазового виробництва, а також обслуговуючі підприємства базового виробництва. Крім цього, сюди входять спеціалізовані підприємства з лісозахисту, лісовпорядкування, насінневі станції тощо;

в) науково-навчальні заклади дослідницького типу – система спеціалізованих навчальних закладів та науково-дослідних інститутів, проектно-конструкторських бюро та лісо-дослідних станцій.

Щодо територіальної структури лісового комплексу, то її доцільно розглядати на трьох базових рівнях: макро-, мезо- та мікрорівні. На макрорівні – це лісовий комплекс. На мезорівні лісові підкомплекси виділено залежно від сировини, яка бере участь у базовому виробництві. На мікрорівні – підприємства, які формуються залежно від виду підкомплексу та спеціалізуються на основі певного циклу виробництва кінцевої конкурентоспроможної продукції.

Пріоритетним напрямом розвитку лісового комплексу є зростання й підвищення ефективності виробництва на основі

Таблиця 2. Характеристика основних підкомплексів лісового комплексу

Вид підкомплексу (сировини)	Кінцевий продукт або послуга	Форма власності на ресурс (форма підприємництва)	Форма фінансування
Лісопромисловий (деревина)	Деревина, вироби з деревини, целюлоза, папір, меблі	Державна (державна, приватна)	Самофінансування за рахунок прибутків від господарської діяльності
Лісопродовольчий	Недеревна продукція лісу	Державна (державна, приватна)	Самофінансування за рахунок прибутків від господарської діяльності
Лісорекреаційний	Рекреаційні, санітарно-гігієнічні та оздоровчі функції	Комунальна (комунальна, приватна)	Регіональний бюджет – 50% (самофінансування за рахунок прибутків від господарської діяльності – 50%)
Лісополезахисний	Захист сільськогосподарських угідь від ерозії та посівів від несприятливих природних явищ	Приватна (приватна)	За рахунок коштів землевласників
Лісоекологічний	Гарантування екологічної та природно-техногенної безпеки	Державна (державна)	Кошти держбюджету

вдосконалення його структури, інтенсифікації виробничого потенціалу, досягнень науково-технічного прогресу, раціонального й комплексного використання лісосировинних ресурсів. Особливе значення матиме підвищення якості, споживчих властивостей і конкурентоспроможності продукції, зміцнення експортного потенціалу.

Основними завданнями структурної перебудови лісового комплексу слід вважати: вдосконалення форм власності на ліси й землі лісового фонду; перебудову структури фінансового забезпечення; розвиток інфраструктури, в тому числі соціальної та маркетингової спрямованості; поліпшення організаційної структури управління лісами. Потребує вдосконалення й розміщення сфера глибокої переробки ресурсів лісу, оскільки на нинішньому етапі виробництво продукції деревообробної і целюлозно-паперової промисловості в Києві та області досягає майже 25% загального виробництва продукції.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи викладене, підкреслимо, що лісовий комплекс – це новий з додатковими можливостями спосіб структурування і розуміння економіки, організації теорії та практики економічного розвитку, а також установа державної політики. Ураховуючи це визначення, формування й розвиток комплексу має відбуватися шляхом досягнення конкурентних переваг і спеціалізацію, а не за рахунок спроби повторення того, що вже є в інших регіонах. Тому підприємства можуть бути конкурентоспроможними в тій діяльності, де люди прагнуть (чи від якої вони залежать) такої діяльності, з якої формується національне багатство. Два елементи – внутрішня конкуренція і географічна концентрація – відіграють надзвичайно важливу роль у перетворенні окремих підприємств у комплекс. Тому основне завдання – виявити такий комплекс і дослідити його вертикальні (покупець – продавець) та горизонтальні (спільні споживачі – технології – канали) зв'язки, що має значний вплив на конкурентоспроможність.

Важливим теоретико-методологічним постулатом, на якому має базуватися подальша розробка системи методичних підходів і практичних заходів, є той, що зосереджує управління лісами на державному рівні, а лісгосподарською діяльністю – у підприємницьких структурах, які діють за ринковими принципами, і не суперечить розвиткові інститутів різних форм власності на ліси та форм ведення лісгосподарювання. Державні інститути і господарські суб'єкти, незважаючи на часто протилежну спрямованість їхніх інтересів і функцій, у методологічному аспекті мають подібні інституціональні засади. Це є важливим чинником розвитку інституціонального забезпечення сфери охорони, використання та відтворення лісоресурсного потенціалу (розширення площі лісів, підвищення їх продуктивності, збільшення лісосировинної бази для забезпечення потреб споживачів власними ресурсами та поліпшення загальної екологічної ситуації).

Стратегічним завданням лісгосподарського виробництва України є максимально можливе забезпечення лісоспоживачів власними лісосировинними ресурсами та поліпшення екологічної ситуації. Ця проблема вирішуватиметься на основі врахування таких складових лісових відносин, як фінансово-економічні, правові, організаційні, управлінські засади у сфері охорони, використання і відтворення лісових ресурсів. Гармонізація цих складових забезпечить у майбутньому збалансований розвиток лісового комплексу України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фурдичко О.І. Лісова галузь України в контексті збалансованого розвитку: теоретико-методологічні, нормативно-правові та організаційні аспекти: монографія / О.І.Фурдичко, В.В.Лавров. – К.: Основа, 2009. – 424 с.
2. Міщенко В.С. Природно-ресурсні передумови формування економічного простору та розвитку стратегічного потенціалу регіонів України / В.С.Міщенко // Економічний простір і динаміка розвитку продуктивних сил України: теоретико-методологічні основи дослідження / [за ред. чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина]. – К.: РВПС України НАН України, 2008. – С. 39-47.
3. Пирожено К.Г. Лісовиробничий комплекс України / К.Г.Пирожено. – К.: НАН України. Інститут географії, 1994. – 240 с.
4. Шаблій О.І. Лісопромислові комплекси Української РСР / О.І.Шаблій. – Львів: Вища школа, 1973. – 187 с.
5. Економічна теорія: політекономія [підручник] / [за ред. В.Д.Базилевича]; 5-те вид., стер. – К.: Знання-Прес, 2006. – 615 с.
6. Івануса А.В. Оптимізація виробничих зв'язків підприємств територіального лісопромислового комплексу за критеріями еколого-економічної ефективності (на прикладі Львівської області) / А.В. Івануса. – Львів, 2003. – 224 с.
7. Пила В.И. Программно-целевое планирование промышленного комплекса / В.И.Пила. – К.: Вища школа, 1989. – 119 с.
8. Байтала В. Географічні засади розвитку лісівництва / В.Байтала, В.Дубінін // Лісовий і мисливський журнал. – 2005. – № 5. – С. 16-17.
9. Антоненко І.Я. Еколого-економічні пріоритети модернізації лісоресурсного комплексу України: макроекономічні важелі / І.Я.Антоненко. – К.: КУТЕП-Інформ, 2008. – 359 с.
10. Карпук А.І. Формування ринково-орієнтованої стратегії розвитку лісоресурсного комплексу України / А.І.Карпук. – К., 2004. – 20 с.
11. Писаренко А.І. От управления – к контролю и надзору за лесами России / А.І.Писаренко, В.В.Страхов // Лесное хозяйство. – 2008. – № 5. – С. 2-6.
12. Класифікація видів економічної діяльності / Національний класифікатор України. – Інтернет-ресурс: http://www.howtoregister.com.ua/kved_2009.html.
13. Лесная индустрия СССР / [Н.В.Тимофеев, М.А.Медведев, Т.С.Лобиков и др.]; под ред. Н.В.Тимофеева. – М.: Лесн. промышленность, 1980. – 407 с.
14. Большаков Н.М. Новый подход к лесопользованию [Н.М.Большаков, И.И.Иваницкая, Н.В.Белозерова] // Региональная экономика: теория и практика. – 2009. – № 36 (129). – С. 2-12.
15. Писаренко А.І. От теории и практики лесного хозяйства к лесным отношениям / А.І.Писаренко, В.В.Страхов // Лесное хозяйство. – 2008. – № 4. – С. 2-5.
16. Полтерович В.М. Эволюционная теория экономической политики / В.М.Полтерович // Стратегическое планирование и развитие предприятий: VI Всерос. симпозиум / [под ред. Г.Б.Клейнера]. – М.: ЦЭМИ РАН, 2005. – С. 32-46.
17. Портер М. Конкуренция / М.Портер; [пер. с англ.]. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2000. – 324 с.
18. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок» № 733 від 16 травня 2007 р. // Урядовий кур'єр. – Інтернет-ресурс: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=733-2007-%EF>.
19. Колосовский Н.Н. Основы экономического районирования / Н.Н.Колосовский. – М.: Госполитиздат, 1958. – 200 с.
20. Паламарчук М.М. Про суть функціональної структури промислового комплексу економічного району / М.М.Паламарчук, Н.П.Процько // Економіка Радянської України. – 1968. – № 10. – С. 14-21.

Стаття надійшла до редакції 3.09.2011.